

Антон Шевчук

к.е.н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Володимир Угрин

к.е.н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

УПРАВЛІННЯ ПОДАТКОВИМИ РИЗИКАМИ

Управління податковими ризиками передбачає прогнозування імовірності позитивного або негативного фінансового результату та вжиття заходів щодо зниження ризиків або ж перетворення їх на переваги. Ураховуючи те, що податковий ризик визначається ймовірнісними показниками, що характеризують можливі фінансові втрати (чи можливий додатковий дохід), виникає необхідність розроблення спеціальних процедур, методик оцінки і способів їх прогнозування [2, с. 28].

Управління податковими ризиками передбачає такі дії [2, с. 28]:

- формування політики управління та прийомів щодо менеджменту податкових ризиків;
- проведення оцінки та ідентифікація податкових ризиків;
- визначення чинників, що впливають на податкові ризики;
- прогноз можливих фінансових утрат податкових ризиків;
- оцінку результативності нейтралізації та моніторинг податкових ризиків.

Для визначення податкового ризику необхідно розуміти, в якому вигляді він може виникнути, тому необхідно розглянути види податкових ризиків.

Основною класифікаційною ознакою, вважає П. К. Бечко, виступає залежність від причин, що призвели до того або іншого податкового ризику. До них варто віднести такі:

- податковий ризик економічної кризи;
- податковий ризик інфляції;
- податковий ризик зниження платоспроможності платників податків;
- податковий ризик зміни правової бази;
- податковий ризик затримки податкових та інших перерахувань;
- податковий ризик помилки в плануванні;
- операційні ризики адміністрування податків [1, с. 94].

Зробивши ґрунтовне дослідження різновидів податкових ризиків, до загальних ризиків відносять такі:

По-перше, ризик відповідності, який, своєю чергою, може бути:

- або ризиком технічної чи фактичної неточності;
- або ризиком неправильного кодування витрат;
- або ризиком запізного пред'явлення повернень;
- або ризиком недосконалого податкового планування.

По-друге, ризик планування, а саме: його відсутності, технічних

недоліків, зайвого тиску в плануванні чи недоліків упровадження запланованого.

По-третє, бухгалтерський ризик, що являє собою неправильне відображення податкових зобов'язань [8, с. 119].

Операційні ризики класифікують на:

1. технічний – різновид операційних ризиків, за якого технічна основа збору податків піддається сумніву;

2. бухгалтерський – різновид операційних ризиків, за якого податковий аналіз залежить від бухгалтерського обліку, що неприпустимо;

3. зміни закону – різновид операційних ризиків, за якого зміна закону впливає на операцію до набрання чинності, зміщує точку беззбитковості та очікуваний дохід;

4. протиріччя – різновид операційних ризиків, за якого режим, прийнятий для однієї операції, призводить до помилок під час виконання іншої операції;

5. концентрації – різновид операційних ризиків, за якого значна кількість операцій не виконуються в результаті одного технічного збою;

6. реалізації – різновид операційних ризиків, за якого виникає ризик того, що операція не буде реалізована належним чином;

7. адміністративний – різновид операційних ризиків, за якого поточне адміністрування операції неправильно відображається в бухгалтерському обліку або податковій декларації, не проведено відбір або є деякі оперативні збої;

8. репутації – різновид операційних ризиків, за якого операції або підхід значно погіршують взаємини з податковими органами [8, с. 119].

Основні види податкових ризиків І.О. Цимбалюк поділяє на:

– ризик несплати податків (сплата штрафів, пені, неустойок);

– ризик податкового контролю (виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів);

– ризик податкової мінімізації (ймовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків щодо мінімізації податкових платежів);

– ризик посилення податкового навантаження (диференційований по видах господарської діяльності та податкам залежно від податкових ставок, пільг, обсягу створюваної доданої вартості);

– ризик карного переслідування податкового характеру (веде або до істотних фінансових утрат, або до позбавлення волі платника податків за здійснення податкових правопорушень, передбачених чинним законодавством України) [9, с. 21].

Здійснюючи підприємницьку діяльність, суб'єкти підприємництва з початку їх реєстрації підпадають під дію внутрішніх та зовнішніх загроз, і це не надає мотивації керівникам досягати бажаних цілей. У системному бізнесі управлінський персонал прагне керувати всіма процесами і за ефективного менеджменту, бізнес націлений на рішення, в яких не ігноруються і приймаються до уваги фінансово-податкові ризики, та знижують їх до мінімального рівня.

До зовнішніх чинників ризику, що впливають на податкову безпеку підприємства, належать: недосконалість податкового законодавства, що допускає неоднозначне трактування деяких норм закону Державною фіскальною службою; недостатня кваліфікація персоналу, що здійснює податковий контроль над сплатою податкових платежів; відсутність незалежного інформаційного забезпечення держслужбовцями ДФС платників податків; надмірне податкове навантаження через значну кількість податків та зборів; посилення державного регулювання оподаткування підприємств та відповідальність за порушення податкового законодавства [10, с. 35].

Внутрішні чинники: недотримання працівниками вимог податкового обліку; допущення арифметичних чи методологічних помилок, що призвели до заниження чи завищення суми податкового зобов'язання; зниження податкового навантаження нелегальним шляхом; низька питома вага власних фінансових ресурсів для погашення податкових зобов'язань та податкового боргу; неможливість передбачення дій контрагентів або інших третіх осіб.

Управління податковими ризиками – одна з умов успішного бізнесу. Керівники з метою уникнення дестабілізації та створення дієвої системи економічної безпеки виявляють і контролюють потенційні ризики та загрози, усвідомлюючи ймовірні наслідки за порушення податкового законодавства.

Створення дієвої системи економічної безпеки підприємства передбачає чітке визначення потенційних загроз та ризиків. В умовах ринкової економіки виділяють п'ять основних сфер податкового ризику в зонах економічної безпеки та небезпеки підприємства:

1. Відносно безризикова сфера: за легального нарахування та сплати податків ризик підприємства мінімальний, у процесі господарської діяльності підприємство сплачує встановлені податки й одержує прибуток, якщо рівень податкового навантаження сприяє розвитку бізнесу.

2. Сфера мінімального ризику: у результаті діяльності підприємство ризикує частиною або всією величиною чистого прибутку, якщо воно сплачує штрафні санкції та пені через порушення податкової дисципліни.

3. Сфера підвищеного ризику: підприємство ризикує тим, що в найгіршому разі зробить покриття всіх витрат, а в найкращому – дістане прибуток набагато менше розрахованого рівня. Це характерно для умов неадекватного характеру висновку договорів, порушення договірної дисципліни.

4. Сфера критичного ризику: підприємство ризикує втратити не тільки прибуток, а й недоодержати передбачувану виручку від реалізації, що можливо, якщо підприємство, прагнучи мінімізувати податки, порушує податкове законодавство. У результаті штрафи та санкції істотно перевищують суму податків, що сплачуються легально. Наслідки такого господарювання катастрофічні для підприємства. Підприємство скорочує масштаби своєї діяльності, втрачає оборотні кошти, має значні борги. У цьому разі, якщо немає альтернативи, фінансове становище підприємства стає критичним.

5. Сфера неприпустимого (катастрофічного) ризику: за надмірно високих

податкових санкцій підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому разі оборотні кошти відсутні або являють собою сумнівну заборгованість, засновники виходять зі складу акціонерів, курс акцій падає, вимоги кредиторів посилюються, можливе банкрутство стає реальністю. Як правило, така ситуація характерна для ризику карного переслідування податкового характеру.

Запропонований О. Ю. Лашенко системний підхід до управління ризиками знаходить своє вираження у тому, що: розглядається зв'язок управління ризиками з ефективністю систем і витратою ресурсів на декількох ієрархічних рівнях: держава, територія, фінансово-промислова група або холдинг, підприємство або підприємець; як деяка єдина система розглядаються заходи щодо управління ризиками на різних етапах життєвого циклу товару (розроблення, виробництво, утилізація) та циклу розроблення товару (ескізний проєкт, технічний проєкт, дослідні зразки); розробляється комплекс заходів, що обмежують ризик на різних циклах підприємства; визначається сукупність дій, об'єднаних із метою підвищення безпеки діяльності за рахунок використання обмеженого обсягу ресурсів, розподілених у часі і просторі, розглядають операції з попередження, зниження, страхування і поглинання різних за своєю природою ризиків; деяку кількість взаємопов'язаних елементів розглядають як систему управління ризиками з використанням законодавчих заходів, економічного та фінансового впливу, конструктивних і технологічних рішень, організаційних заходів, природоохоронних заходів; в управлінні доцільно досліджувати ризик цілей, визначення способів і засобів їх досягнення (ризик-маркетингу), менеджменту; управління ризиками повинно мати свою стратегію, тактику і оперативний складник; управління ризиками має розглядатися водночас як наука. На всіх стадіях проєктування систем повинен урахуватися вплив людського чинника в умовах жорсткого обмеження в часі [3].

Т. Мисник вважає не менш важливим чинником забезпечення ефективного управління податками і, як наслідок, зниження податкових ризиків платника податків є механізмом податкового планування. Податкове планування на рівні суб'єкта господарської діяльності – це невід'ємна частина управління його фінансами в рамках єдиної стратегії економічного розвитку, що являє собою процес системного використання оптимальних законних податкових способів і методів установлення бажаного майбутнього фінансового стану об'єкта в умовах обмеженості ресурсів і можливості їх альтернативного використання [5, с. 164].

Використання системи податкового планування забезпечує підприємству можливість дотримання податкового законодавства в частині правильності обчислення розмірів податкових платежів, мінімізації, у законодавчих рамках, розмірів податкових зобов'язань у розрізі окремих податків і зборів, максимізації прибутку шляхом оптимізації розмірів сплачених податків, які є частиною витрат підприємства, обґрунтованого вибору та узгодження форм взаємовідносин із контрагентами залежно від використовуваних систем оподаткування, забезпечення ефективного планування та управління

грошовими потоками, уникнення штрафних санкцій [5, с. 164].

Якщо стратегічне планування можна розглядати як визначення місця підприємства в економічному середовищі, то тактичне планування слід розглядати як процес створення передумов для реалізації намічених цілей. Тактичне податкове планування передбачає розроблення планів за окремими видами податків відповідно до видів діяльності, що включає у себе перелік податків, зборів та обов'язкових платежів; визначення структури та складу служби, в обов'язки якої буде входити реалізація податкової стратегії; форму, зміст та терміни подання управлінської звітності щодо податкових відносин [3, с. 137].

Оперативно-календарне планування є завершальним етапом у податковому плануванні підприємства. Його основне завдання полягає у конкретизації показників тактичного плану з метою організації своєчасного нарахування та сплати податків, зборів та обов'язкових платежів, що трансформується в календарний план податкових платежів. У процесі оперативно-календарного податкового планування виконуються такі планові функції: визначаються сума та дата сплати окремих податків, зборів та обов'язкових платежів; здійснюється оперативна підготовка для здійснення відповідних платежів шляхом систематичного обліку, контролю та аналізу грошових потоків підприємства; ведеться систематичний облік, контроль і аналіз податкових відносин. Під час податкового планування слід урахувувати узгодженість податкової стратегії із загальною стратегією підприємства, що ґрунтується на прогнозуванні соціально-економічного розвитку економіки країни; можливі зміни податкового законодавства, що висуває особливі вимоги до кваліфікації працівників бухгалтерської служби – їх можливості аналізувати та прогнозувати можливі зміни у законодавстві [3, с. 137].

Одним із важливих етапів управління ризиком є його оцінка, стверджує В. А. Нехай. Серед науковців немає розбіжності у визначенні методів оцінки ризику, які поділяють на якісні та кількісні. Якісна оцінка, як правило, зводиться до визначення сфери можливих ризиків, визначення чинників, що на них впливають, та попередньої оцінки їх небезпеки у разі реалізації. За якісної оцінки ризиків важливо не тільки порівняти доходи з можливими втратами, а й проаналізувати можливі наслідки після реалізації ризику. Основним завданням якісної оцінки ризиків є прийняття рішення про реалізацію чи відмову від господарської операції, а в разі прийняття рішення про здійснення – визначення числового значення ступеня ризику, тобто кількісної оцінки [6, с. 135].

Кількісні методи оцінки ризиків об'єднують у чотири групи:

– експертні – дають змогу визначити рівень ризику в тому разі, коли відсутня необхідна інформація для здійснення розрахунків або порівняння, ґрунтуються на опитуванні кваліфікованих спеціалістів із подальшою статистично математичною обробкою результатів цього опитування;

– економіко-статистичні – застосовуються лише за наявності достатньо великого обсягу статистичної інформації для отримання точної кількісної величини рівня ризику;

– розрахунково-аналітичні – призначені для розрахунку відносно точного кількісного вираження рівня ризику на основі внутрішньої інформаційної бази самого підприємства;

– аналогові – дають змогу оцінити рівень ризику за окремими операціями на основі порівняння з аналогічними [6, с. 135].

Отже, виходячи зі специфіки податкових ризиків та наявності інформаційної бази для його оцінки, науковці вважають найбільш доцільним методом для оцінки податкових ризиків розрахунково-аналітичний метод, підґрунтям якому слугуватиме планування.

Ефективне управління податковими ризиками – одна з умов успішної підприємницької діяльності. Податковий ризик-менеджмент охоплює вибір оптимальної форми ведення бізнесу і системи оподаткування, попередню оцінку податкових наслідків кожного управлінського рішення й оформлення господарської операції, визначення допустимого рівня ризику, а також вибір найбільш підходящої стратегії мінімізації встановленого ризику.

Для того щоб дати платникам податків самостійно оцінювати податкові ризики, Міністерство фінансів України затвердило Порядок формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків. У цьому документі визначено критерії ризиків, на підставі яких платник податків потрапляє у план-графік податкової планової перевірки. До плану-графіка включаються платники податків, які за результатами господарської діяльності мають найбільші ризики несплати в бюджет податків і зборів. Нормативний акт розмежовує платників податків за ступенем ризиковості: високий, середній та незначний ризик [7]. Критерії відбору платників податків за ступенем ризику детально розглядаються у затверджених Наказом ДПС України від 27.06.2012 № 553 Методичних рекомендаціях щодо складання плану-графіку планових перевірок суб'єктів господарювання [4].

Розглянемо найбільш важливі напрями роботи з управління та мінімізації податкових ризиків. Роботу у цьому напрямі можна розділити на три основні групи: робота всередині компанії, взаємодія з контролюючими органами, взаємовідносини з контрагентами (табл. 1).

Сьогодні є очевидним, що управління в системі оподаткування і прийняття рішень для бізнесу проводиться в умовах невизначеності, конфліктності, впливу дестабілізуючих чинників і зумовлених ними ризиків.

Таблиця 1

Напрями роботи з управління та мінімізації податкових ризиків

Групи за напрямами роботи	Зміст роботи
1. Робота безпосередньо в компанії	
Самостійна оцінка ризиків за допомогою «підказок» держави	Порядок формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків (відбір платників податків за ступенями ризику).
Автоматизація процесів і документообігу	Автоматизація бізнес-процесів і впровадження електронного документообігу допоможе нівелювати помилки, пов'язані з людським фактором.

Продовження табл. 1

Уніфікація і формалізація процесів, пов'язаних з оподаткуванням	Упровадження структури управління податковими ризиками залежить безпосередньо від розміру компанії та специфіки її бізнес-процесів. Для ефективності управління податковими ризиками повинні бути задіяні всі структурні підрозділи підприємства. Досягти цього можна за допомогою прийняття в компанії локальних актів, таких як внутрішні регламенти та політики, накази, положення, деталізуючи в них вимоги до складання документів і механізм прийняття рішень
Підвищення кваліфікації співробітників, які працюють із податками	Передусім це стосується бухгалтерської служби.
Податковий консалтинг	Ефективним методом зниження податкових ризиків є співпраця із зовнішніми консалтинговими компаніями, які спеціалізуються на питаннях оподаткування.
Відстеження змін законодавства	Для зниження податкового ризику співробітникам, які працюють із податками, доцільно знати всі останні зміни в податковому і бухгалтерському законодавстві.
2. Взаємодія з податковими органами	
Отримання індивідуальних податкових консультацій	Податкове законодавство складено так, що постійно викликає питання в трактуванні тієї чи іншої норми і складності у визначенні податкових наслідків. Тому дієвим механізмом в мінімізації податкових ризиків є отримання у податковій індивідуальної податкової консультації щодо конкретної господарської операції.
Моніторинг відсутності заборгованості по податках	Проведення звірок станом розрахунків по податках особисто в податковому органі або за допомогою електронного кабінету платника податків
3. Робота з контрагентами	
Ретельний аналіз договорів та складання первинної документації	Умови договору й оформлення первинної документації безпосередньо впливають на податкові наслідки.
Перевірка благонадійності контрагента	Недобросовісний контрагент може стати джерелом проблем на підприємстві. Обов'язково підлягають перевірці реєстр судових рішень, відкриті реєстри та бази даних, а також наявність повноважень у підписанта на укладення угоди.

Останнім часом у державній фіскальній політиці відбувається чимало змін, що провокують появу нових податкових ризиків, якими суб'єкти підприємництва повинні навчитися управляти. Податкові ризики істотно впливають на економічну безпеку підприємства та потребують постійного контролю.

Сформувавши податкову політику на підприємстві, управлінський персонал здатний не лише здійснювати ефективний фінансовий менеджмент та зменшити рівень податкового навантаження, а й підвищувати професійний рівень підготовку спеціалістів із питань оподаткування на підприємстві, тим самим забезпечуючи моніторинг та мінімізацію податкових ризиків. Такий підхід дасть змогу своєчасно виявляти ризики та ліквідувати їх причини, що є

запорукою високого рівня фінансової стабільності та поліпшення інвестиційної привабливості підприємства.

Список використаних джерел:

1. Бечко П. К., Лиса Н. В. Податковий менеджмент: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 288 с. URL: http://lukyanenko.at.ua/_ld/4/410.pdf (дата звернення: 07.10.2023).
2. Болдова А. А., Гаглоєва Ж. Е., Моргун М. О. Податковий ризик-менеджмент на фінансовому ринку України. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1. С. 27–33.
3. Лащенко О. Ю., Томашевська В. В. Системний підхід щодо управління податковими ризиками на підприємстві. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2011. Вип. 29. С. 105–111. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/download/287> (дата звернення: 07.10.2023).
4. Методичні рекомендації щодо складання плану-графіку планових перевірок суб'єктів господарювання: Наказ ДПС України від 27.06.2012 р. № 553. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0553837-12> (дата звернення: 10.10.2023).
5. Мисник Т. Г., Безкровний О. В., Романченко Ю. О. Податкові ризики: характеристика та шляхи мінімізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 6. С. 158–166.
6. Нехай В. А., Гнедіна К. В. Податкові ризики: зміст та методи зниження. *Науковий вісник Полісся*. 2015. Вип. 2. С. 132–138.
7. Порядок формування плану-графіка проведення документальних планових перевірок платників податків: Наказ Міністерства фінансів України від 02.06.2015 № 524 (у редакції від 26.03.2018 № 386). URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 06.10.2023).
8. Седих О. І. Податкові ризики підприємства в умовах глобалізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2011. № 3 (25). С. 118–122.
9. Цимбалюк І. О. Податкова безпека в системі фінансової безпеки держави. *Стратегічне управління національним економічним розвитком: монографія: у 2-х т. / за ред. О. В. Кендюхова*. Донецьк: ДонНТ, 2013. Т. 2. С. 13–23.
10. Чернякова Т. М., Дрозняк О. В. Урахування факторів ризику в процесі забезпечення податкової безпеки підприємства. *Часопис економічних реформ*. 2012. № 2 (6). С. 34–37.